

mu před jeho terénní realizací. Rozčleňuje ji na: určení výzkumného problému a vymezení cíle, předběžné teoreticko-empirické vyjasnění, vymezení a formulaci pracovní hypotézy, určení předmětného rozsahu konkrétního terénního výzkumu a vypracování metodické koncepce jeho dílčích terénních postupů.

Tuto část Katriakovy studie završuje vymezení metodického projektu sociologického výzkumu a organizační zajištění jeho provedení v terénu. Spolu se syntetickým *Závěrem* poskytuje tak knižní studie Katriakova všechny zásadní předpoklady k tomu, aby vědeckost sociologického výzkumu při jeho praktickém použití byla co nejprůměrnější. Jak autor sám uvádí, „v žádném případě nelze teoretické, metodologické i konkrétní metodické otázky toho kterého sociologického výzkumu řešit schematicky, šablonovitě, případně dogmaticky, ale vždy podle specifických situačních podmínek, v nichž zkoumaný jev funguje, za nichž se sociologický výzkum uskutečňuje, a s určitou invencí, tvořivě a vždy na příslušné vědecké úrovni...“ (s. 248).

Jako každé dílo má i studie Katriakova své diskusně otevřené úseky i své nepopiratelné klady. Za *diskusní otázky* recenzované knihy bych považoval hlavně nedostatek kontinuity řešené tematiky, především domácí, a to české i slovenské, stejně jako neúplné zhodnocení současného terénního úsilí. Také vztahy sociologického výzkumu *k praxi*, především průmyslová sociologie, problematika sociologie venkova či analogické výzkumy jiných odvětvových sociologií by zasluhovaly určitou pozornost. Vhod by přišlo i rozpracování otázek použitelnosti sociologického výzkumu v praxi vůbec: širší škála diferencovaného použití výzkumu, zjištění kmenových znalostí vedoucích činitelů (například průmyslových podniků) o rozpětí i naléhavosti konkrétní sociální problematiky, otázka praktického využití dosažených výsledků, profesní uplatnění sociologa, spolupráce praxe s vysokoškolskými institucemi, vliv zpětné vazby realizovaného výzkumu na informovanost osazenstva, její důsledky pracovní výrobní, sociálně vztahové i podnikové identifikace atp.

Šlo by jistě přiřadit do koncepčního rámce Katriakovy studie i jiné otevřené souvislosti výzkumné problematiky. Ale to nemůže nijak tlumit zásadní *tvůrčí* a progresivní *přínos* Katriakovy studie. Po mém soudu spočívá v tom, že přesvědčivě ukázala na nepostradatelnost teoretických základů u jakéhokoli typu terénního sociologického výzkumu vůbec. Jejich gnoseologicko-metodologické východisko je i pro výzkumnou praxi postulátem nejen relevantním, ale i nezastupitelným. To výrazně dotvrzuje i koncepce celé studie. Autor se pokusil najít svorník svých výkladů v gnoseologických předpokladech dialektického, resp. historického materialismu. Po mém soudu funkčně účinněji spíše tam, kde je sám domýšlel, než tam, kde je formuloval komparačně a deklarativně (hlavně kapitola II). Pozitivní je i Katriakovo rozpracování teoretické koncepce sociologického

výzkumu a důraz na interdisciplinární řešení, jehož význam výhledově narůstá (viz úsilí Radovana Richty a jeho pracovního kolektivu).

Nutno pozitivně zdůraznit, že s vnitřní logikou Katriakova celkového pracovního tematického postupu zůstává účinně spjata i komplexní jazyková složka jeho vědeckého projevu: syntakticky sémantická, odborně lexikální i funkčně stylistická.

Můžeme tedy říci, že při všech otevřených diskusních souvislostech (jejich rozsah je ostatně do značné míry i záležitostí autora samého) poskytuje recenzovaná studie Katriakova svým závažným a důsledným úsilím o vypracování přiměřeného teoreticko-metodologického modelu sociologického výzkumu všechny zajišťující předpoklady i pro jeho účinné provádění a uplatnění v terénu.

Celkově můžeme Katriakovu knižní studii hodnotit takto: *Je kriticky tvořivá, poznatkově přínosná, pozitivní*. Čtenářsky i pracovní. A to je jistě při jejím knižním vydání nejen sympatické, ale i odborně závažné a sociálně potřebné.

Mojmír Hájek

Socialnaja struktura naselenija Sibiri

Nauka, Novosibirsk 1970, s. 171.

Nepřehledný rozsáhlý soubor statí obsahuje řadu zajímavých faktů o sociálních změnách, které proběhly v oblasti Sibíře v důsledku socialistické industrializace a budování rozvinuté socialistické společnosti za padesát let sovětské společnosti.

V úvodu sborníku se konstatuje, že ze zůstale agrární oblasti byla vybudována moderní země s komplexní skladbou průmyslu a se základy zemědělské velkovýroby. Tyto změny výrobní báze měly přirozeně za následek převrat v sociální struktuře obyvatelstva Sibíře. Vzrostl počet měst a počet pracujících v průmyslu — zatímco v roce 1926 tvořilo venkovské obyvatelstvo 82 %, v roce 1967 už jen 45 %. Spolu s tím se změnil i způsob života a vzrostla kulturní a životní úroveň obyvatelstva. V procesu budování socialismu byly likvidovány vykořisťovatelské třídy a zachovaly se neantagonistické třídy dělníků a družstevních rolníků. Změnila se převratně kvalifikace a úroveň vzdělání obyvatelstva. Zatímco ještě v roce 1939 bylo mezi obyvatelstvem od 9 do 50 let 14,2 % negramotných, je v současné době negramotnost již zcela odstraněna. Kolem 6 milionů obyvatel mělo v roce 1959 vysokoškolské, střední nižší a vyšší vzdělání. Rozvoj techniky, kvalifikace a kultury přináší postupné stírání rozdílů mezi městem a vesnicí a mezi duševní a fyzickou prací. Autoři sborníku se ve statích z různých oblastí snaží tento bouřlivý pohyb sociální struktury sovětské Sibíře analyzovat, popsat a zobecnit.

Skladba sborníku je dosti pestrá. Statí je možno zařadit do těchto skupin: 1. práce zabývající se obecnou problematikou sociální struktury socialistické společnosti; 2. práce o sociální struktuře obyvatel Sibíře jako cel-

ku; 3. analýza konkrétních sociálních skupin.

V. P. Rodionov se v první části, nazvané *Některé problémy sociální struktury socialistické společnosti*, zabývá otázkami, které při zkoumání této oblasti tvoří základní metodologická východiska. Především se snaží rozlišit a upřesnit pojmy „sociální“ a „společenský“. Dokazuje rozdílnost obou pojmů a tvrdí, že vše sociální je také společenské, ale ne vše společenské je sociální (s. 10). Při určení té či oné skupiny jako sociální nezáleží na subjektivních faktorech (např. organizace filatelistů je společenská, nikoli však sociální), ale na objektivních ekonomických předpokladech a ukazatelích. V této souvislosti autor klade otázku — které faktory formulují sociální skupiny? Odmítá subjektivistické teorie zdůrazňující individuální schopnosti a vlastnosti člověka jako faktory skupinotvorné a správně vyvozuje, že základem diferenciacie společnosti jsou ekonomické rozdílnosti. Sociální skupina jako prvek sociální struktury není libovolný soubor lidí, ale taková skupina, která je spojena jednotou ekonomických zájmů a liší se od druhých skupin svou rolí v systému výrobních vztahů, v podmínkách výroby a v životním stylu. Na tomto základě jsou konstituovány především základní sociální skupiny — třídy — které jsou však vnitřně diferencované. Tato diferenciacie probíhá zejména podle charakteru vykonávané práce (stupně složitosti) a také — na což se podle autora v sociologických a ekonomických pracích často zapomíná — podle podílu využívání nevýrobních fondů, jejichž podíl vzhledem k základním fondům neustále roste. (V současné době tvoří již 39,8 %) Tuto nerovnost je možno snadno ilustrovat na rozdílu města a venkova. Nevýrobní fondy (byty, kulturní zařízení ap.) tvoří ve městech mnohem větší podíl. Tyto rozdíly mohou být definitivně řešeny jen na základě sblížení v oblasti výroby. Závěrem svého výkladu autor konstatuje, že socialistickou společností je možno vést řadu strukturálních řezů, všechny však jsou podřízeny základním třídním vztahům.

Tento závěr se jako základní metodologické východisko pro analýzu sociální struktury pak objevuje v různých obměnách téměř ve všech ostatních státech.

V práci G. A. Dokučajeva *O třídní struktuře obyvatelstva Sibiře* jsou interpretovány výsledky sčítání lidu z roku 1939. Úvodem autor uvádí kritiku těchto materiálů a konstatuje rozdílnost v přístupech ke zkoumání sociální struktury v SSSR. Na konferenci v Minsku v roce 1965 byly vysloveny tyto názory: 1. V Sovětském svazu již neexistují třídy. Tato koncepce byla hodnocena jako nesprávná a předběhající vývoj. 2. Socialistická společnost je tvořena třídou dělníků, družstevních rolníků a vrstvou inteligence. Tato koncepce, která zdůrazňuje samostatnost sociální skupiny inteligence, je rovněž kritizována. Např. S. Kugel a M. Kutkevič se domnívají, že některá povolání s převážně duševní prací (technici, skladníci, plánovači ap.) mají být zahrnuta do dělnické třídy. Podobný názor spolu se snahou dokázat, že rozdíl mezi

touto skupinou inteligence a nejkvalifikovanějšími dělníky je mizivý, projevují ještě další autoři statí v tomto sborníku. 3. Konečně třetí přístup k problematice sociální struktury volí sám autor statí. Rozděluje obyvatelstvo podle příslušnosti k resortům a podle toho, zda pracují fyzicky, či duševně.

Zajímavý názor vyslovuje autor v souvislosti s hodnocením místa inteligence v sociální struktuře. Inteligence je ta část zaměstnanců (služasčij), pro které je typická převaha duševní práce. První skupinu inteligence tvoří např. účetní, plánovači, kontrolori ap. Tato skupina patří do dělnické třídy. Do druhé skupiny patří inteligence technická a ostatní. Technická inteligence je vzhledem k charakteru práce, místa v organizaci práce a vztahu k výrobním prostředkům rovněž součástí dělnické třídy. Zbytek (lékaři, umělci, učitelé ap.) se od předchozích odlišuje především místem v organizaci práce a vysokým stupněm složitosti práce. Se zařazením této skupiny jsou podle názoru autora určité potíže.

Tento přístup, který nepostupuje tradičním způsobem diferenciacie jen podle vzdělání, ale také podle místa ve výrobním procesu, je jistě velmi zajímavý.

Další statí se zabývají problematikou vztahu sociální struktury a charakteru socialistického státu. Zajímavá je práce V. I. Bojka *Změny sociální struktury společnosti a socialistický stát*. Změny ve způsobu výroby, v celé ekonomické základně se zprostředkované přes změny v třídní a sociální struktuře odrážejí v charakteru a fungování státu. V socialistické společnosti existuje jen jediný rozhodující typ vztahu k výrobním prostředkům. Autor se domnívá, že tento vztah proto ztrácí svůj význam jako hlavní kritérium rozdílu mezi socialistickými třídami a ostatními sociálními skupinami.

Větší význam mají faktory, které vyplývají ze společenské organizace práce. Na tomto základě dochází k sblížení tříd. Socialistická společnost je společností všech pracujících sjednocených cílem budování komunismu. Autor se dále zabývá kritikou buržoazních názorů na sovětskou společnost jako na společnost řízenou technokraty. Dokazuje, že vzhledem k charakteru technické inteligence, kterou je možno s ohledem na typ práce řadit mezi dělnickou třídu, a vzhledem k účasti pracujících na řízení se vlastně řídicí práci ve státě zabývají pouze 2 % inteligence. Formy účasti pracujících na řízení jsou velmi rozmanité — práce v sovětech a v komisích sovětů, celostátní diskuse, činnost odborových a společenských organizací ap. Za vyšší formu účasti na řízení pokládá autor činnost komunistické strany, která se stala v období budování socialismu stranou všeho lidu, neboť ideologie a politika dělnické třídy je současně v souladu se zájmy rolníků a inteligence. Princip demokratismu, stále širší zapojování mas pracujících do řízení a princip sociálně politické jednoty vedou ke změně role státu, k zeslabování jeho represivních funkcí až postupně k vybudování všelidového státu.

Z dalších statí pokládám ze sociologického hlediska za nejzajímavější práci V. A. Zargarova a V. S. Paňukova *Vedoucí výrobních kolektivů jako sociální skupina*. Opět podobně jako v předcházejících statích autoři konstatují, že třídy nejsou vnitřně zcela sociálně stejnorodé. Rozdíly vznikají jako důsledek společenské dělby práce. Příslušnost individua k sociální skupině je určována objektivními znaky a subjektivními vlastnostmi.

Vedoucí pracovních kolektivů jsou pracovníci, kteří plní speciální sociální funkce za použití ekonomických, administrativních a ideologických metod. Skupina vedoucích pracovních kolektivů (mistři) je nejpočetnější ze souboru vedoucích (25 %). Svým původem, psychikou, charakterem a úrovní kultury jsou nejtěsněji spojeni s dělníky a koncentrují nejlepší vlastnosti sovětské dělnické třídy — pracovní samostatnost, dělnickou principiálnost, pocit třídní příslušnosti a hrdoosti, ideovou a politickou zralost. Autoři dále uvádějí, že pro současný typ mistra je charakteristické středoškolské vzdělání, úzce spojené s praktickými znalostmi.

V dalším se pak zabývají některými speciálními problémy této skupiny, jako např. nízkou prestiží ap. V této souvislosti vyslovují názor na problém perspektiv a kariér. Odmítají kariérismus, ale tvrdí, že marxismu není cizí snaha pracujících po zvyšování váhy své sociální role.

Mezi dalšími statemi sborníku najdeme zajímavé studie o sociální struktuře Kuzbaské oblasti, kolchozů a družstev, dále pak spíše historicky orientované práce o vývoji dělnické třídy v Jakutsku a Tuvě. Velmi fundovaně je zejména stať Gusčina *Likvidace kulactva jako třídy na sibiřské vesnici*.

Celý sborník je velmi poučný jak z hlediska konkrétních údajů, které přináší o jedné z nejvýznamnějších oblastí Sovětského svazu, tak i po stránce obecně metodologické. Autoři nezastírají, že názory na pojetí sociální struktury v sovětské společenské vědě nejsou zcela jednotné. Základem metodologického přístupu ke studiu tohoto problému, na kterém se téměř všichni shodují, však je pojetí třídní diferenciace společnosti. Třídní strukturu socialismu v období rozvinuté výstavby lze stručně charakterizovat jako neustálé sblížování tříd, rozdílů mezi městem a venkovem a mezi duševní a fyzickou prací.

Velkým kladem všech statí je jejich historický podtext a bohatý faktický materiál, který umožňuje řadu podnětných komparací. Sborník svědčí o důležitosti, kterou sovětské vědci přikládají problematice sociální struktury a jejímu systematickému a cílevědomému studiu.

František Zich

Socialnaja sreda, obraz žizni i starenija

Institut gerontologie a geriatrie Akademie lékařských věd, ed. D. F. Čebotarev, Kyjev 1970, s. 426.

Sociální gerontologie, která je jednou z významných disciplín gerontologie jako obecné vědy o stárnutí, je vědním oborem typickým

právě pro XX. století, kdy byla vyvolána v život objektivní nutností, totiž rapidním vzrůstem počtu starších lidí v celkové populaci. Průměrný věk obyvatelstva se celkově prodloužil, sociální problémy spojené s tímto stárnutím populace vystoupily do popředí, a to zvláště v zemích s vysokou životní úrovní a dobrou zdravotní péčí. Současně se zvýšeným počtem těchto lidí a definitivní převahou průmyslové výroby poklesla společenská prestiž starých lidí i možnost jejich zařazení do pracovního procesu a došlo k jejich většímu soustředění ve velkých městech. Tím vystoupila do popředí i „viditelnost“ staří a celá společnost musela tento jev vzít na vědomí. Není tedy náhodou, že již před II. světovou válkou vzniká i mezinárodní společnost pro sociální gerontologii, která však rozvíjí svou činnost ve větším měřítku teprve v posledních dvaceti letech. Nová orientace na problematiku stárnutí je zcela logická, neboť v dřívějších společnostech tento problém nebyl tak výrazný a nepromítal se do makrosociální dimenze. V relativně primitivních společnostech, převážně zemědělských, se dožívalo vysokého věku jen nepatrné procento obyvatelstva, zatímco dnes například v SSSR tvoří penzisté více než 16 % obyvatelstva a u nás je tento průměr ještě vyšší.

Proto problematice stárnutí populace je věnována pozornost zvláště v SSSR, kde má sociální gerontologie velkou tradici, a to jak v oblasti teoretického rozvoje, tak v oblasti sociální péče. V obou případech by mohla a měla být pro nás práce sovětských vědců podnětem k obdobně rozsáhlým výzkumům a experimentům v této oblasti.

Po VŘSR stoupl počet starých lidí v Sovětském svazu z 16,6 miliónů na 34,3 miliónů, a jak ukazují čísla uvedená ve sborníku o sociální gerontologii v Sovětském svazu, nazvaném *Socialnaja sreda, obraz žizni i starenija*, dosáhne v nejbližší době 44 miliónů. Bohatá tradice sovětských vědců v tomto oboru (J. J. Mečnikov, S. A. Novoselskij, Z. G. Frenkel, S. P. Botkin, A. A. Bogomolec, který již v roce 1937 publikoval obsáhlou práci *Starost i trudosposobnost*) a hluboký zájem o člověka způsobily, že Sovětský svaz se dnes stal jakousi sociálně gerontologickou velmocí, kde na této problematice pracuje více než 16 ústavů, s nimiž spolupracují i pracoviště dislokovaná při lékařských fakultách po celém SSSR, na katedrách sociální hygieny, hygieny práce a výživy. Koordinátorem i zadavatelem vědeckých úkolů je centrální *Institut pro gerontologii a geriatrii* v Kyjevě, jehož pracovníci připravili i recenzovaný sborník.

Úvodní stať autorů Z. G. Revutské, N. N. Sačuka, E. I. Stěženské a J. G. Grigareva, nazvaná *Naléhavé problémy sociální gerontologie*, je i jakýmsi přehledem dosavadní práce sovětských vědců v tomto oboru i vymezením dalších úkolů. V práci se především na podkladě obsáhlého demografického materiálu konstatuje, že v důsledku vyššího počtu starých lidí se mění poměr obyvatelstva schopného a neschopného práce a tím